

De laatste reis

Een archeologische **kijk** op dood en begraven

De laatste reis

Een archeologische **kijk** op dood en begraven

De laatste reis

Een archeologische kijk op dood en begraven

Is er **leven na de dood**? Al eeuwenlang tracht de mens hierop een antwoord te vinden en dit weerspiegelt zich in een veelheid aan begrafenisrituelen. De mystieke wereld van de dood en het geloof in een hiernamaals geeft aanleiding tot de ontwikkeling van complexe handelingen en gebruiken.

Sinds de **prehistorie** stelt men de oversteek naar het hiernamaals voor als een laatste reis. De overledene dient hierop goed voorbereid te zijn: proviand of **offers** worden meegegeven, gepaste kleding aangetrokken, beschermende voorwerpen in het graf gelegd. In de christelijke traditie leeft de tegenstelling tussen hemel en hel en biedt de gepaste **dodenzorg** garanties voor eeuwige rust.

Vele **begrafenisrituelen** zijn ondertussen in onbruik geraakt. Vanuit de studie van materiële resten geeft de archeologie meer inzicht in de complexe en mystieke wereld van dood en begraven. Deze tentoonstelling belicht een aantal begrafenisrituelen uit verschillende perioden die door **archeologisch onderzoek** in en rond Antwerpen werden ontdekt. Als uitgangspunt geldt het onderscheid tussen het verbranden (crematie) en het begraven (inhumatie) van doden. Doorheen de verschillende cultuurperioden komen beide vormen afwisselend of gelijktijdig voor. Hierbij valt op dat de dodenzorg doorheen de tijd onderhevig is aan veranderingen, de zorg voor de doden niet.

Crematies uit de ijzertijd

De oudste archeologische gegevens over dood en begraven op het grondgebied van de stad Antwerpen dateren uit de ijzertijd. In 1973 ontdekt Henri van Haevermaet op zijn eigendom in de Wilrijkse Pater de Dekenstraat bij toeval een urn met crematieresten. Tussen 1981 en 1983 komt nog een tiental nieuwe vondsten aan het licht. In 1991 registreert de stedelijke afdeling archeologie in de aangrenzende Vuurmolenstraat twee graven en vier jaar later komt bij het graven van een bouwput opnieuw een urnengraf aan het licht. Deze vondsten tonen de aanwezigheid van een uitgestrekt grafveld aan.

Op het einde van de bronstijd ontwikkelt zich in onze streken een nieuwe vorm van begraven. De doden worden op een brandstapel gecremeerd, waarna de as verzameld wordt in een urn die op zijn beurt begraven wordt. Soms plaatst men naast de grafurn enkele bijgiffen, zoals een potje of enkele persoonlijke bezittingen. Hoe de urnengraven er bovengronds uitzien, weten we niet.

Het urnenveld van Wilrijk vormt een belangrijke schakel in de kennis van ijzertijdgrafvelden in onze regio. Op basis van het aardewerk wordt dit grafveld gedateerd tussen 700 en 450 voor Christus. Vergelijkbare grafvelden zijn ontdekt in Kontich, Ranst en Borsbeek. In de omgeving van het Wilrijkse grafveld zijn geen sporen van een nederzetting uit dezelfde periode bekend. Net zoals op andere sites uit die periode bestaat er een duidelijke scheiding tussen de wereld van de levenden en die van de doden.

De omgeving waar het grafveld zich situeert, wordt in de volksmond Duivelshoek genoemd. Aan dit toponiem zijn sagen verbonden van een zwarte hond (Kludde) en een heks. Dergelijke toponiemen hebben vaak een oude oorsprong en kunnen wijzen op de aanwezigheid van een archeologisch site.

Begraven in de Gallo-Romeinse periode

In 2002 wordt de Sint-Augustinuskerk in de Kammenstraat omgevormd tot Centrum voor Oude Muziek. De kerk is het enige wat rest van een groot kloostercomplex uit het begin van de 17de eeuw. Bij de archeologische begeleiding van de werken legt de graafmachine aan de achterzijde van de kerk een 18de-eeuwse grafkelder vrij. Onder deze crypte ontdekken de archeologen van de stedelijke afdeling archeologie oudere kistbegrovingen en verschillende knekelputten. Eén van deze graven verbergt een Gallo-Romeins crematiegraf, een unieke vondst in het Antwerps stadscentrum.

Het graf is opgebouwd uit vier rechtopstaande dakpannen en bevat, naast de urn met crematieresten, een deksel, een intacte beker, fragmenten van een bord en een glazen flesje. Deze vondst vormt de eerste duidelijk herkenbare begraafing uit de Gallo-Romeinse periode in Antwerpen. Vergelijkbare dakpangraven komen verspreid over het Romeinse Rijk voor, maar zijn in onze regio eerder zeldzaam. Op basis van de vondsten wordt dit graf gedateerd in de 2de of 3de eeuw na Christus. Vermoedelijk maakt het graf deel uit van een groter grafveld.

In dezelfde periode bevindt zich nabij het latere Steen een bewoningskern. Mogelijk gebruikten de bewoners van deze landelijke nederzetting de omgeving van de huidige Sint-Augustinuskerk als begraafplaats.

Uit het antropologisch onderzoek van de goed bewaarde crematieresten blijkt dat dit graf de stoffelijke resten van een ca. 1,55 m grote vrouw van 30 tot 35 jaar bevat. De bijgaven tonen aan dat zij tot een welstellend milieu behoort. In het graf bevindt zich een deksel met daarop twee ingekaste tekens, mogelijk de initialen van de overledene. Welke letters kun je onderscheiden?

De 'oudste Antwerpenaar'

Tijdens voorbereidende werkzaamheden voor een nieuwbouwproject op de Koraalberg voert de stedelijke afdeling archeologie in 1996 en 1997 een uitgebreid archeologisch onderzoek uit. Hierbij kan een kijkje genomen worden in het stedelijk en prestedelijk verleden van Antwerpen. De ontdekking van twee menselijke skeletten roept vele vragen op, want op deze plaats wordt geen begraafplaats verwacht. Uit labo-onderzoek blijkt dat de graven dateren uit de 9de eeuw, een woelige periode die voor Antwerpen archeologisch slecht gekend is. Houdt deze begraafing verband met de historisch gekende plundering van Antwerpen door Noormannen?

Antropologen identificeren de schedel als die van een jongeman van 25 tot 30 jaar. Uit de skeletresten kan geen doodsoorzaak vastgesteld worden. Wel blijkt dit personage tijdens zijn jeugd perioden van ziekte of ondervoeding gekend te hebben. Dit valt onder meer af te leiden uit een slechte ontwikkeling van het tandglazuur.

De graven worden gedateerd door middel van een C14-analyse. Deze dateringsmethode, waarbij men de resterende hoeveelheid radioactieve koolstof in organische resten meet, toont aan dat de graven ongeveer 1100 jaar oud zijn. Omgerekend naar onze kalenderjaren betekent dit de 9de eeuw.

Het archeobotanisch onderzoek op de inhoud van de grafkuil verschaft algemene ecologische informatie. Op basis van pollenanalyse of stuifmeelonderzoek kan achterhaald worden dat de omgeving op het moment van begraving gekenmerkt wordt door een open agrarisch landschap met graanakkers, heidevegetatie, grasland en verspreide bomengroei. Dit beeld lijkt karakteristiek voor de Middeleeuwen.

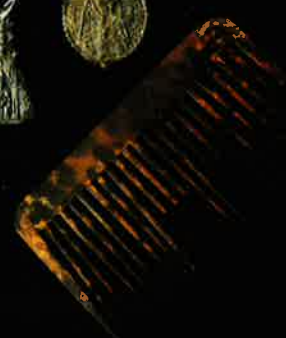
Grafgiften

heidense gebruiken in christelijke context?

Vanaf de kerstening verandert de houding tegenover de dood. Begraven gebeurt voortaan in de woonkernen, meer bepaald in of rond de kerk. Pas op het einde van de 18de eeuw komt hierop een verbod en worden begraafplaatsen opnieuw buiten de steden en dorpen verbannen.

Vanuit religieuze opvattingen worden christenen gewoonlijk zonder grafgiften begraven. Opgravingen in de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en de Sint-Pauluskerk tonen aan dat vaak toch objecten met de doden worden meegegeven. Een aantal voorwerpen zoals kruisbeeldjes, schapulieren en rozenkransen, hoort thuis in de christelijke traditie. Andere bijgaven hebben geen christelijke betekenis. Munten in graven verwijzen naar het antieke gebruik om de overtocht naar het hiernamaals te betalen. In de christelijke traditie wordt die munt soms ook wel Sint-Pieterspenning genoemd. Kammen die in aanraking met de dode komen stopt men in de doodskist om contact met de levenden te vermijden.

Bij archeologisch onderzoek komen heel wat gegevens over aankleding en opschik aan het licht. Leken worden in een eenvoudig doodsgewaad begraven, geestelijken in een liturgisch gewaad of kloosterkledij. Het gebruik om over de dode strooisel te gooien is ons tegenwoordig onbekend. Het strooisel bestaat onder andere uit bloemetjes en blaadjes waarvan we niets meer terugvinden in de bodem, maar ook uit andere materialen zoals metaalschilfers of mica, een glinsterend mineraal, dat in onregelmatige schilfers of uitgesneden vormpjes over de dode wordt uitgestrooid.

Xaverius de Blangher **pastoor van Terzieken**

Tijdens renovatiewerken in de kapel van Terzieken (Willem Lepelstraat) wordt in 1998 een bescheiden archeologisch onderzoek uitgevoerd. Vandaag vormt dit gebouw de eenzame getuige van het vroegere klooster met leprozerie. Bij het onderzoek komen twee priestergraven aan het licht. Uit archiefonderzoek blijkt dat het gaat om pastoor Franciscus Harts, gestorven in 1746, en pastoor Xaverius de Blangher die 10 jaar later overleed. De geestelijken zijn aan weerszijden van het altaar begraven.

Van pastoor Harts blijft enkel een deel van het skelet en enkele fragmenten van zijn kleding en schoenen bewaard. Bij het andere priestergraf is het textiel in uitzonderlijk goede staat. De resten van het liturgisch gewaad van pastoor de Blangher zijn onlangs geconserveerd en bestudeerd. Het textiel is droog gereinigd en blijkt wollen, zijden en zelfs linnen weefsels te bevatten. Linnen is een plantaardig textiel en blijft slechts uitzonderlijk in de bodem bewaard. Door het verblijf in de bodem zijn de verschillende kledingstukken allemaal bruin verkleurd.

Het liturgisch gewaad van pastoor de Blangher bestaat uit een zijden tuniek met lange mouwen en een zijden kazuifel met daaronder een stola. Over de linkeronderarm is een manipel gevouwen. Deze smalle strook textiel wordt tijdens erediensten gedragen. De goudkleurige galons die een aantal kledingstukken afzomen, zijn groen uitgeslagen. In plaats van echt gouddraad te gebruiken, borduurt men met koperdraad dat groen oxideert.

Behalve de verschillende onderdelen van zijn ambtsgewaad draagt de pastoor lange wollen sokken en schoenen in textiel met lederen zolen. Op het hoofd draagt hij de traditionele bonnet met daarop een kwast. Wat op het eerste gezicht een welige haardos lijkt, blijken de resten van een pruik te zijn. Kostbare pruiken worden vervaardigd met menselijk haar, in tegenstelling tot dierlijk haar voor goedkopere varianten. De pruik van Xaverius de Blangher was gemaakt uit paardenhaar.

Tekst • Johan Veeckman, Tim Bellens,
Katelijne Geerts
Fotografie • Jan Marstboom
Ontwerp • Wendy Leys

Stad Antwerpen
Afdeling archeologie
Kloosterstraat 15
2000 Antwerpen
tel/fax 03 232 92 08

E-mail: archeologie@stad.antwerpen.be
Website: <http://archeologie.antwerpen.be>
D/2003/0306/70